

BUDAVÁR VISSZAVÉTELÉNEK IRODALMI EMLÉKEI.

Irta: *Bisztray Gyula.*

ATÖRTÉNELEM nagy eseményei nemcsak tanulságokat szolgáltatnak, hanem a kegyelet lángjait táplálva, a képzeletet megtermékenyítve, rendszerint az irodalom kincsestárát is gazdagítják. A magyar irodalomban különösen szorosán fonódik össze költészet és történelem, «lant és kard», — innen költészetünknek feltűnő politikai alapjellege. Annál meglepőbb, hogy Budavár visszavételének eseményéhez pedig ez nemzeti életünk egyik fordulópontja, oly kevés irodalmi emlékünkhöz fűződik. E sajátos jelenség okát részint az egykorú magyarság történelmi helyzetében, részint irodalmi szellemünk tipikus magatartásában kereshetjük.

A történelmi gatlás oka abban rejlik, hogy Budavár felszabadítása, sajnos, nem jelentette egyszersmind a nemzet függetlenségének visszaállítását. A magyarságnak csak az ostrom küzdelmeiben jutott rész, de a győzelem gyümölcseit jóideig nem élvezhette. A felszabadító hadjárat folytatása, amely részben ugyanazon vezérek alatt a Thököly- és Rákóczi-féle függetlenségi törekvések leverését eredményezte, egyáltalán nem volt alkalmas olyan közvélemény kialakítására, amely Budavár visszavételének nemzeti jelentőségét megfelelően értékelhette volna. A diadal tehát joggal vetette sok magyar lélekre a győzelmi mámor fénye helyett a borongó aggodalmak árnyékát. A nemzet zöme, a nemzeti lélek sokkal közelebb érezte magához a törökkel szövetséges Thököly- és Rákóczi-féle mozgalmakat, mint a félhold uralmát elfoglaló kétfejű sas zsarnokságát. Török áfium és német maszlag között igazán nehéz volt a választása . . . Budavár visszafoglalásának jelentőségét tehát az egykorú magyarság egészen másképpen ítélte meg, mint ahogy azt ma, 250 év távlatából elfogulatlanul látjuk. Hosszú fejlődésre volt szükség, amíg kialakult az a tudat, hogy ha Buda visszavételében nem kizárólagos magyar győzelmet ünneplünk is, a magyar virtusnak és áldozatkészségnek igen nagy része volt a felmentő sereg diadalában, továbbá hogy ez az esemény tette lehetővé a háromfelé szakított magyarság egyesülését és újonnan való belekapcsolódását az európai keresztény kultúrközösségbe.

Ami pedig e jelentős sorsfordulat irodalmi ábrázolásának szegénységét illeti, ezt nem csekély mértékben írónk multszemléletének tragikus alapjellege magyarázza; az a tipikus magatartás, mely gyász és öröm, keserv és vígság közül inkább az előbbire hajlik. Különösen élénken nyilvánult meg ez az attitűd a török hódoltság korában, hiszen minden magyar író, Tinóditól Zrínyiig, sőt később Kölcseyig, végzetszerű tragikumot, «bűneink miatt» való szükségyszerű bűnhődést lát abban, hogy «töröktől rabigát vállainkra vetünk». Ezt az alapjában barokk-felfogást irodalmunk a későbbi korokra is átszármasztotta, nyomait nem nehéz végigkísérni napjainkig. Mohácsnál készült — írja Petőfi — «a ledőlő király kardjából a rettentő zabola, melytől még most is ég és vérzik szánk! Isten csodája, hogy még áll hazánk». «Nekünk Mohács kell» — ismétli az évszázadokon át kikristályosodott gondolatot Ady. Történelmünk aranylapjait a magyar írók rendszerint csak a nemzeti szerencsétlenségek, elnyomatások korában idézik, amikor a mult ragyogó képei

vigasztalásul szolgálnak, hitet, bizakodást és reménységet ébresztenek. Ezt a szerepet töltötték be a magyar mult nagy példái a Bach-korszakban (Jókai regényei), ezt a szándékot ismerhetjük fel manapság is nem egy történelmi regényünkben... Budavár visszafoglalása azonban multunk ilyen eszközjellegű ábrázolására vajmi kevéssé volt alkalmas téma. Céltalan kísérlet, túlmerész írói vállalkozás lett volna ezt az egyébként rendkívüli eseményt alkotmányos küzdelmeink idején biztató vagy lelkesítő példaképpen felmutatni.

Ime kettős magyarázata, hogy míg külföldön, főleg a németrómai birodalomban, a dicsőítő iratoknak, panegyriseknek és regényes feldolgozásoknak egész sora jelent meg, addig a hazai irodalom sokáig semmiféle budavári emléket nem ismer s közel száz év múlva is csak gyéren, elvétve bukkan fel egy-egy virág, amely ennek az emlékezésnek talajából fakadt. Hosszú időre volt szükség, míg elsimultak e zivataros század örvényei s a magyarság — fejlődésének tisztultabb légköréből — elfogultság nélkül tudta mérlegelni a nagy eseménynek nemzeti létünket, fennmaradásunkat és európaiságunkat meghatározó jelentőségét.

A Budavár visszavételével kapcsolatos irodalmi emlékek nagyrésze alig jutott el a köztudatba. Így az idei ünnepi esztendő egyúttal kedvező alkalom arra, hogy e nagyrészt ismeretlen emlékeket a feledés homályából kiemeljük, valamikor elevenen ható színeiket megpróbáljuk feújítani s a mostani évforduló termése fölött is szemlét tartsunk.

* * *

A fentiek után könnyen érthető, hogy — az eseménynek közvetlen ihlető ereje nem lévén — az idevágó szépirodalmi feldolgozások részint fordítások, részint évfordulókhöz fűződő alkalmi művek. Ennek az amúgyis későn fejlett, emlékezés-jellegű irodalomnak másik feltűnő sajátja: a történelmi alakok kiragadásában megnyilatkozó tradicionális kötöttség. Íróink szinte hagyományosan ragaszkodtak az események közismertté vált három főszereplőjéhez: Petneházy Dávid, Tüzes Gábor és Abdi basa alakjához. Beérték az átvett klisék más-más beállításával és sokáig még csak kísérletet sem tettek, hogy a korba jobban belemélyedjenek s annak mozgalmas eseményeiből újabb meseanyagot bányásszanak elő, új hősokeket és új koncepciót mutatva föl. Ezért az egyoldalúságért és szegényességért főleg történetírásunkat okolhatjuk, amely csak kétszázeseztendőes késéssel tette közkinccsé Budavár visszafoglalásának gazdag és színes eseményanyagát Károlyi Árpád hatalmas monográfiájában. A hiteles történelmi összefoglalás késedelme egyúttal azt is megmagyarázza: mint vált lehetővé ennek az aránylag közeli eseménynek oly nagymértékű romantizálódása, hogy az újabb tudományos vizsgálódás kénytelen volt szinte egész hagyománykészletünket pusztá fikciónak nyilvánítani.

A Budavár visszafoglalásával foglalkozó irodalmi feldolgozások legfőbb, mondhatni kizárólagos forrása közel kétszáz éven át a kortárs, Cserei Mihály «História»-ja volt. Az előkelő székely családból származó Cserei Budavár felszabadításának évében — mint tizenhatszáz éves ifjú — Teleki Mihálynál «naskodott». Később hűséget esküdött Lipótnak s szép tisztségekre emelkedett, de végül is megelégtelve a bécsi kormánytól szenvedett méltatlanságokat, visszavonult nagyajtai magányába s ott írta meg Erdély históriáját, annales-szerűen, Apafi fejedelemségétől 1711-ig. Műve a hazai memoáriródalom egyik legérdekesebb, valósággal szépirodalmi értékű alkotása. Olvasása ma is élmény. Históriájának Budavár visszavételét tárgyáló fejezetében talál-

kozunk azzal a hallomás alapján megörökített följegyzéssel, amely az ismert Petneházy-legendát útnak indította. Hadd idézzük e nevezetes részletet :

„... A Lotharingiai herceg utolsó ostromot akarván tétetni, három felől való irruptiót elrendel és nagy készüllettel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül forgódának, és egynehány ízben visszavágták a németet. Azt meglátván Petneházi (ki azelőtt Tökölyi ezredes kapitánya vala, de azután a császár hívségére redeála), híres vitéz ember, a magyar hajdúsággal megindul, és a török nem resistálhatván ellene, legelsőben is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen és a városban penetrál. Mely csudálatos vitézi bátorságát látván a német generálok, azt mondják vala egymásnak : Ez a Petneházi nem ember, hanem orosz lány. A németek is a magyarok után mindenfelől berohanának, és a futó törököket, mind magokat, mind az egész városi népet fegyverre hányák... Petneházinak sem esék szerencséjére a vitézség; mert a németek csudálván nagy próbáit, és azért irigykedvén rája, holott már a német császár grófi titulust is küldött vala neki, ebéd felett mérget adatnak be neki. Melyet eszében vevén, asztaltól kimegyen, és paripára ülven, a mezőn kínjában addig nyargalózik, míg a mérge a melegtől s izzadástól nagyobb erőt vevén, megöli. Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénzed se legyen sok !»

Ezzel a kiábrándult tanulsággal fejezi be Cserei Mihály a Petneházyról szóló kis epizódot. Nevezetes ez a memoár-részlet nemcsak azért, mert a labanc pártállása dacára is németellenes kortársírókat jellemzi, hanem azért is, mert a legismertebb későbbi feldolgozás, Jókai «Az utolsó budai basa» c. történelmi elbeszélése is teljesen ezen alapszik. Cserei tévedéseit sokáig történetírók is terjesztették, így Katona István, Szalay László és Thaly Kálmán. A legutóbbi egy 1885-ben megjelent dolgozatában fenn hirdette, hogy az összes történetírók szerint Petneházy volt «a budai ostrom orosz lánca s ő volna a leginkább megünnepelendő magyar hős». De aztán belátva tévedését, átengedte a Petneházy-legendát a poétáknak, akik több szabadsággal élhetnek vele. S valóban, költészetünk Petneházy alakját övezte föl a legtöbb virággal, idevágó irodalmi feldolgozásainknak mai napig ő a központja. Haditetteinek fényéből semmit sem von le az újabb történelmi kutatásoknak az a megállapítása, hogy a hagyomány olyan bravurokat és eseményeket is ráruházott erre a nagyszerű katonára, amelyeket ő aligha követett el. Már az ókortól fogva visszatérő motívuma a történetírásnak a jelenet, midőn a hős elsőnek hág a várfalakra. Ezt a hatásos tablót írók, művészek egyaránt kiaknázták. Elég említenünk Wágner Sándor festményét (Dugovics Titusz) s Jókai nem egy leírását (pl. a «Fráter György»-ben a Lipppa ostromáról szóló részt : — No, vitéz ellenséges hazámfia, mondá ekkor Fráter György Nádasdy Tamásnak. Lássuk, hogy melyikünk tűzi ki hamarább a falpárkányra a maga zászlóját?) A várívók e legnagyobb dicsőségét a legenda — Cserei nyomán — Petneházyra is ráruházta s egyben olyan mozzanatokkal is kiszínezte életét (grófi cím, megmérgezés), amelyeket a mondák iránt kíméletlen történelmi kutatás ma már szinte kétségtelenül megdöntött. Petneházyznak az ostromban kitűnő része volt ugyan, de a nevezetes időpontban másutt volt beosztása s így nem lehetett azok között, akik elsőnek hatoltak a várba s akiknek sorából az egykorú iratok Fiáth János, Ramocsay Endre és Pechmann Márton Günter nevét örökítették meg. Egyébként a szereplők és szerepek összetévesztése Buda hőseinél úgyszólván általános. Egy másik mendemonda szerint például a várbahatoló Ramocsayt a törökök elfogták s a Szent György-téren egy eperfára akasztották ; a fa ága azonban lehajlott s megmentette életét. Nos, e

történet hőseül Mailáth János gróf ugyancsak Petneházyt tette meg, jeléül annak, hogy az efféle mendemondák több mint egy századon át meglehetősen bizonytalan formákban keringtek a köztudatban. Károlyi Árpád e történetet ugyancsak a költészet világába utalja. A Petneházy-legendák teljessége kedvéért említhető meg Fessler történelmi művének az a tévedése is, mintha Csonka bég is Petneházyznak adta volna meg magát stb. A szereplők körüli zavar a legújabb időkben is meg-megismétlődik. Ismeretes, hogy a keresztyény tábornak irodalmunkban ugyancsak népszerűvé vált hőse volt a nizzai Fra Raffaele Gabrielli ferencrendi barát, akit a magyar hajdúk Tüzes Gábornak neveztek el nagyhatású gyujtógépei után. Ezt a népszerű franciskánust, amiatt, hogy hol Péter Ráfáelnek, hol pedig Péter Gábríelnek emlegették, a hagyomány személy szerint is megosztotta s még ötven évvel ezelőtt is találkozunk ily Leiter Jakab-szerű baklövessel:

«A történet följegyezte — olvassuk a Fővárosi Lapok 1886. évi 243. számában —, hogy a ferenciek nem kis szerepet játszottak Buda ostrománál; páter Rafáel összeláncolt fatuskókkal zárta el a Dunát, hogy a szorongatott török a folyamon el ne menekülhessen és segélyt se kaphasson s egyszersmind a pesti oldalon felállított mozsárúteggel is keményen dolgozott; páter Gabriel pedig (kit a magyar hajdúk «Tüzes Gábor»-nak neveztek el), saját készítésű égő szurkos golyóival gyujtá föl a török erődítés cölöpzetét».

A kiragadott példák után nem lepődünk meg, sőt természetesnek találjuk, hogy az ellentábor központi alakjának, Abdurrahmannak vagy Abdi basának alakja köré is hasonló misztikus homályt szőtt a hagyomány. A történelem Abdi basát albán eredetűnek vallja, egy regényes feldolgozás szerint azonban ez a hős ellenség tulajdonképpen renegát volt. A mű, amely ezt a mendemondát népszerűsítette, korán akadt magyar fordítóra s így mint a vonatkozó hazai szépirodalom legrégebb emlékeinek egyike, fokozott érdeklődésre számíthat. Eredetileg franciául jelent meg «Le Bacha de Bude» címen, a szerző megnevezése nélkül, s igen kelendő lehetett, mert 1765-ben, a svájci Vaud-kantonban fekvő Yverdonban már harmadik, javított kiadást ért. Magyarra *Aranka György* marosvásárhelyi táblai bíró, Kazinczy erdélyi barátja fordította s 1791-ben Bécsben adta ki «*A' Budai Basa*» cím alatt. A könyvecske «elöl-járó beszéde» szerint «a fordítás szabad; nem annyira a szókhoz, mint a dolgokhoz (vagyis az értelemhez) van köttetve». Ennek megfelelően nem egy helyen eltér az eredetitől, kihagy és összevon, s a magyar mult eseményeit az eredetinél nemzetibb árnyalással vázolja. A regényes életrajz szerint «Apti basa» 1630-ban született Svájcban, a berni kanton Saraz nevű helységében. (Feltűnő, hogy ez a helység ugyancsak «a Voodok földin» — au Pays de Vaud — fekszik, mint Yverdon, a könyv megjelenésének helye!) Hősünket eredetileg Cugni-nek (Aranka átírásában Kunyi-nak) hívták. Kunyi mint a család legfiatalabb tagja «juh-pásztor volt, melly állapot ma köztünk ugyan alaton és meg-vetettett, de hajdon nemesnek tartatott». Midőn egyszer gondatlansága miatt egy kecskéjét a farkas elragadta, a veréstől való félelmében megszökött hazulról. Katonának állt, fokról-fokra emelkedett s mint százados küzdött Szentgotthárdnál a török ellen abban a seregben, amelyet XIV. Lajos küldött a «Tsászár» segítségére. Köprili nagyvezir fogóságába esve választania kellett örökös rabság vagy török szolgálat között. Hosszas tusakodás után áttért a muzulmán hitre, látva, hogy «a Keresztyénből lett Törökök nyüsögnek», nem lesz hát egedül! A szultán szolgálatában is szépen

emelkedett, míg végül, 1682-ben, Budavár parancsnoka lett. Az elbeszélés azzal a romantikus tablóval zárul, hogy Abdi a várfalon legjobb gyermekkori barátjával, az ugyancsak svájci Olivier-rel találja szemben magát s egymás fegyverétől esnek el. (Valószínűleg ez a svájci vonatkozású mendemonda buzdította a Svájcban meglepedett Heinrich Zschockét arra, hogy «A budai pasa» címen szintén megírja Abdurrahmán változatos életét.)

Ugyancsak francia regényminta után dolgozott az a Menander nevű német író is, akinek 1723-ban megjelent «Der unvergleichlich schönen Türkin wundersame Lebens- und Liebes-Geschichte» c. heroikus regényét *Mészáros Ignác* uradalmi jogtanácsos 1772-ben «magyar nyelvbe foglalta». Az elröbölt gyermekekről szóló mesetípusnak legfigyelemreméltóbb hazai képviselője ez a ma már teljesen elfelejtett, egykor igen nagysikerű regény, amelynek lapjait könnyezve olvasták rongyosra honunk széplelkű hölgyei még Petőfi korában is. A regény címe a maga teljes terjedelmében a következő: «*Buda várának visszavételekor a keresztények fogságába esett egy Kártigám nevű török kis-asszonynak ritka és emlékezetes történeli*». A regény hősnője, a címszereplő Kártigám, Ibrahim török pasa leánya, aki az «Abdy Rohaman főparancsoló» által védett Buda várának visszavételekor egy francia gróf fogságába esik. Ennek révén Párizsba kerül, hol szépsége és erényei révén a legmagasabb körök kedvencévé válik. Megkeresztelkedik s felveszi a Krisztina nevet. XIV. Lajos grófi koronával tünteti ki, egy Tuszánói Sándor nevű herceg pedig, vagyis a toszkánai herceg, feleségül kéri. Egybekelésüknek persze száz akadálya van — elrablás, hajótörés, rabszolgaság, öngyilkosság, méregpohár, gyilkos szerelem áll útjában, — de végül is hercegnő lesz. Ám a regényíró fantáziája nem érte be ennyivel. A véletlen útján összehozza Kártigámot, illetve most már Krisztinát Akmet nevű elveszett testvérel is, aki szintén megkeresztelkedik. Sőt, hogy a csodálatos meglepetések még tovább fokozódjanak s a szálak teljesen kibonyolódjanak, egy napon megjelenik Ibrahim pasa is. Kártigám és Akmet édesatyjukat vélik föltalálni benne, az öreg azonban megvilágítja a testvérek eredetét. Kiderül, hogy Akmet és Kártigám egy újvári magyar vitéz ikergyermekai. Atyjuk a törökök ostroma alatt esett el, várandós anyjukat Ibrahim azzal a szándékkal karolta föl, hogy nőül veszi. A fiatal magyar asszony azonban a gyermekek megszületése után meghalt. Így történt, hogy Ibrahim sajátjaiként törököknek nevelte föl az újvári magyar katona árváit. Túlzás lenne azt állítani, hogy ez a terjengős, bonyolult érzelmes história, tele percenként megoldódó és újra kezdődő rejtélyekkel, regényirodalmunknak különösen sikerült alkotása; hiszen német eredetije is úgyszólván értéktelen. Az átdolgozás mégis minden érdem nélkül. Mészáros Ignác ugyanis a regény magyar vonatkozásait bőségesen kiszínezte és ezzel az idegen eredetű mesét közelebb hozta hozzánk. Annakidején a külföldi olvasónak alighanem a tárgy különlegessége, a magyar olvasónak pedig a közel-multhban lezajlott esemény időszerűsége biztosított sikert. A mai olvasót jobban mulattatja a regény édeskes, szenvedő stílusa. Lapozzuk fel izelítőtől Tuszánói Sándor herceg forró vallomását:

«Szépséges grófném! . . . ha szívemnek jámborságáról bizonyos, miért mégis oly érzékenytelen és irgalmatlan hozzám? és miért buzgó-ságomat hasonló tekéletességű hajlandósággal viszontozni tusakodik? ha nem vagyok arra méltó és talán terhére becslem szépségét, kinszerí-teni fogom ugyan magamat, jelenlétemmel és kérelimmel személy-
nek többé nem alkalmatlankodni és nem unalmaskodni, sőt azonnal Párist is elhagyni, de azután akárhová e világon tévelyedjem . . .

hasonlíthatatlan személyét mindaddig az óráig hallgatva tisztelni fogom, míglen a minden gyötrelmeket megszüntető halál az örökkévalóságra ki nem szólít».

Hasonló finomkodó érzelmesség jellemzi a regénybe szőtt dalokat és énekeket is, amelyek a könyv kelendőségét annakidején erősen fokozták.

Cserei Mihály történelmi munkának szánt Históriaját nem tekintve, Mészáros Ignác 1772-i Kártigámja és Aranka György 1791-i Budai Basája a visszafoglalás első emlékei litteraturánkban. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy a magyar főváros felszabadításának hazai irodalmát nem eredeti művek, hanem német, illetőleg francia szövegekre támaszkodó fordítások indítják meg. A két dátum között áll az első önálló emlék, amely alkalmi jellegével úgy látszik örökre megszabja idevágó irodalmunk fátumát. 1786-ban, a nagy esemény első centenáriumára íródott *Földi János* terjedelmes, 136 sort kitevő alkalmi költeménye: «*Buda Várának a Töröktől lett vissza-vételének századik esztlendeje*». (Megjelent a Bécsi Magyar Muzsában 1787. II. 799—804.) Földi János, Kazinczy tanítványa, Csokonai barátja, a magyarnyelvű természet-tudomány megalapítója, akinek áldatlan családi élete sok tekintetben a Madáchéra emlékeztet, az első magyar író, aki e nagyszerű eseményt jelentőségének megfelelően magasztalja. Lelkesen hirdeti: «Budán innepe van a kereszténységnek!» Száz éve annak, hogy kicsorbult az oszmánok kardja, s a félhold egyik szarva megcsontult. «Elmúlt a Hold-világ, kiderült Nap-fénye».

A vár bástyáin forrva gyülekező és a vár templomába siető ünneplő közönség láttán, örömrivalgás és ágyúdörgés közben, látni s láttatni kívánja a véres ostromot, Buda bevételét. Különösen szemléletesen írja le a török-világgal együttjáró erkölcsi és anyagi pusztulást:

*Mint mely kertbe magát béveheti a gyom,
Minden jó veteményt megfojtogat, elnyom.
A dudva emeli fel kevélyen fejét,
Sztván amazoknak tápláló erejét:
Magyar! úgy lepelt meg a török fogsága!
Te lenyomattattál, ő mind feljebb hága!
Fogyatta erődöt, elszívta kövéred,
Ontotta valahol csak lehetett, véred.
Hány ezer lakosid rabszíjjára fűzte,
S örök számkivetve földéből kiűzte?
Hol kedves magzatid maradtak árvakká,
Hol azok tétettek örök rabszolgákká.
Hol a hív párt a hív pártól elrabolta,
Az egész háznépet eként darabolta!
Sok bús Filoméla Itist keseregte,
Sok Progne elvesztett szűzségét rebegte!
Elszedte vérrel nyert ősi jószágodat.
Dúlta, pusztította kulcsos váraidat.
Sok városok s faluk jelperzselt hamvával
Hányat nyomorított koldus tarisznyával?*

Végezetül hálátelt szívvel köszönetet mond a fölmentő seregeknek s a jövőendő számára is kötelességévé teszi, hogy Buda hőseinek vitézségét «firól-fira emlegessék» s «századonként előfordulva hirdessék!» Földinek egyik legkedveltebb verse volt e carmen saeculare. A százéves történelmi esemény

annyira lelkesítette, hogy költeményének megjelenése után «epicum carmen»-t, vagyis eposzt is akart írni arról. Horváth Ádámhoz fordult tanácsért és tárgyért, aki azonban nem adhatott neki anyagot, hanem felhívta figyelmét, hogy Németi Pál el kezdte írni Buda visszavételét és talán be is fejezte; kéziratát megtalálhatja gróf Teleki Józsefnél vagy Kornides Dániel írásai között. Hogy azután Földi belekezdett-e az eposzba vagy sem, arról már nincs tudomásunk.

* * *

Az utókor híven teljesítette kegyeletes kötelességét, amelyet Földi János Budavár visszavételének első centenáriumára írt költeményében számára kiszabott. 1886-ban a kétszázéves jubileumot országos fénnel ülte meg a nemzet. A budavári történelmi kiállítást az uralkodó személyesen nyitotta meg s az ünnep örömeiben Európa nagy nemzetei osztoztak. E második századforduló irodalmi emlékei között egyaránt szerepelnek tudományos és szépirodalmi művek. Ekkor jelent meg a kérdés egész hazai irodalmának mindmáig legteljesebb feldolgozása és legbecselesebb alkotása is, *Károlyi Árpád* hatalmas monográfiája: «*Buda és Pest visszavívása 1868-ban*», amelyet a nagynevű tudós a kétszázados emlékünnepegy alkalmára a főváros megbízásából írt eredeti kútfők alapján. A mű behatóan ismerteti az ostrom előkészületeit és lefolyását s külön függelékben foglalkozik a várba legelőbb behatoltak személyével, számos köztudatba gyökerezett tévhitet döntve meg. Ugyanezt a nagyközönséghez legközelebb álló kérdést vizsgálta *Némethy Lajos* «*Kik voltak elsők Budavárában az 1868. évi bevétel alkalmával?*» c. tanulmányában. (Századok, 1886 július.) Végül *Knauz Nándor* az esztergomi káptalan e korbéli történetének feldolgozásával szolgáltatott új adalékokat «*Buda ostromához*».

A szépirodalmi alkotások sorát ezidőben két alkalmi dráma nyitja meg. Az egyik *Csiky Gergely* «*Petneházy*» című háromfelvonásos történelmi színműve, amely a Nemzeti Színház akkori átalakítási munkálatai miatt az Operában került színre 1886 szeptember 1-én. Íróinkat egyáltalán nem zavarták meg a történelmi kutatás eredményei és megállapításai. *Csiky* «*Petneházy*»-ja is Budavár első visszafoglalójaként szerepel. A színműben *Petneházy* mint érett férfi jelenik meg, akinek leánya éppen esküvőre készül *Máriássy Miklós* deli kuruc vitézzel. A darabban a családi boldogság és a hazafiúi kötelesség ütközik össze. A szálakat egy démoni nő cselszövénye bonyolítja. *Petneházy*, *Thököly* fogságának hírére, átáll a császári sereghez. Emiatt a heves kuruc érzelmű *Máriássy* szakít az ő menyasszony-leányával. Színrelép *Petneházy* ifjúkori kedvese, a szerb *Zóra*. (*Jászai Mari* alakította.) Ez a szép boszorkány — szerelmében visszautasítva — bosszút esküszik s börtönbe juttatja *Petneházyt*. Hősünket azonban hűségesebb hajdúi kiszabadítják, a véletlen események oldalára sodorják *Máriássyt* is s a leendő após és leendő vő együtt törnek Buda várfalára. A fiatalok egymásé lesznek, *Zóra* megbűnhődik, egyszóval a költői igazságszolgáltatás hatásosan elvégzi feladatát. *Csiky Gergely* alkalmi színművére nem szabad szigorú drámai mértéket alkalmaznunk. Az író igyekezett megbízatásának eleget tenni: minél látványosabbá fokozni az amúgy is gazdag eseménysorozatot s Budavár legendás hősét új beállításban, mint a hazafias meggyőződés és férji hűség eszményét megrajzolni. Az egykorú beszámoló szerint az operai díszelőadásnak elég gyér közönsége volt. A földszint üres széksorait ballett-táncosnőkkel kellett kitölteni. Fel-tűnő volt a sok üres páholy. «Az udvartól nem volt jelen senki. Elég sok szót hallottak a díszülésen», jegyezte föl a Fővárosi Lapok csipősnyelvű krónikása.

Az 1886-i emlékünnepek másik alkalmi drámája *Rákosi Jenő* «*Budavár megvétele*» c. színműve, amely a Népszínházban «telt ház előtt» került bemutatásra, Blaha Lujza közreműködésével. A dráma a töröknek nevelt magyar gyermek mesetípusából fakadt. Cselekménye egy budakörnyéki özvegy és leánya s a leány kikoszorózott janicsártiszt kérése körül bonyolódik. Feriz, a janicsártiszt, Buda ostromakor el akarja rabolni a leányt, de nem találja s bosszújában az anyját hurcolja el. Feriz nemsokára fogságba esik s maga is kereszténnyé lesz. Ekkor kiderül, hogy tulajdonképpen mostoha-hugát akarta feleségül venni és édesanyját vetette fogságra. Ő ugyanis nem más, mint az özvegynek első házasságából született fia, akit kiskorában a törökök elraboltak és janicsárnak neveltek. Rákosi színművét csupán az alkalmiság szempontjából mérlegelhetjük. E tekintetben elég mozgalmas cselekménnyel állunk szemben, amelyben komoly és vidám események arányosan váltogatják egymást. Az egykorú sajtó is meglehetősen elnézéssel szól a dráma kalandos meséjéről, naivságairól és szerkezeti hibáiról. Népszínházi kiváltságnak tartja anakronizmusait, melyek között szerepel többek között, hogy az egyik magyar tiszt, bajor társa vállára verve azt mondja: «Nagyobb dicsőségére válik önöknek, hogy ma itt vannak, mint kétszáz év múlva azoknak, akik nem jönnek el a lakomára».

A kétszázadik évforduló hullámverésében született meg *Jókai* nagyhatalás történelmi elbeszélése is: «*Az utolsó budai basa*». Jókai Cserei idézett följegyzéséből merítette a mesét, de szárnyaló képzelete nem érte be a talált adatokkal, hanem azokat kiszínezte s a történelmi mendemondát regényes szerelmi história keretébe foglalta. Elbeszélésében Petneházyval, a fiatal kuruc vitézzel, mint Abdi basa kedves vendégével ismerkedünk meg, akit bensőséges szálak fűznek a basa leányához, a szép Tellihez. Abdi már azt is elhatározta, hogy leányát nőül adja hozzá. Ezt a kedves családi idillt zavarja meg egy török dervis jóslata, amely szerint Abdi lesz az utolsó budai basa és Petneházy az első, aki az ostromlók közül a várfalra hág. A szerelmes ifjú persze hallani sem akar a képtelen jóslatról, melyet azonban az események csakhamar igazolnak. Thököly fogságravetésének hírére Petneházy kiszökik a várból. Szökéséhez a döntő lépést az adta meg, hogy a dervis leleplezi előtte a szép Telli romlottságát, amelyért egyébként a leány életével lakol. De a dervis sajátmagát is leleplezi s így megtudjuk, hogy nem más, mint Gábiel Péter, vagyis Tüzes Gábor barát. Ekként találjuk együtt Jókai elbeszélésében a három legismertebb budavári hőst: Petneházyt, Tüzes Gábort és Abdi basát. A szép török leány halálával és Petneházy megszabadulásával a szerelmi regény első fele véget ér. A második fejezett Petneházyra lesz ugyanilyen gyászos kimenetelű. Telli helyét hősünk szívében Kanizsay Borbála foglalja el. Csakhogy a szép Borbála kezére egy Funkensteini Funk nevű német lovag is pályázik. A szerelmi bonyodalmat végül is azzal az egyezséggel oldották meg, hogy azé lesz a leány, aki elsőnek jut be Buda várába. A szerencse Petneházynek kedvezett, mire Funk lovag mindent elkövet vetélytársa elvesztésére s méreggel elteszi lábálól. De utóléri a méltó büntetés: árulóvá válik s a császár lefejezeti . . . Izgalmas, igaz romantikus elbeszélés. Milyen könnyedén röpíti a nagy mesemondó csapongó képzelete és egyúttal milyen híven követi a történelmi forrást is: Csereit! Kár, hogy ezt a «történelmi» elbeszélést éppen történelmi alapjaitól fosztotta meg a tudományos vizsgálódás!

A második centenáriumi változatos termésének hatása alatt, 1895-ben, jelenik meg az első ifjúsági regény, amely a vázolt irodalmi örökséget nevelő-

értékű diákolvasmányként népszerűsíti. *Donászy Ferenc* «Buda hőse» c. «regényes korrajza» egyfelől a történelmi eseményeket igyekszik megismertetni Bécs fölmentésétől Buda visszafoglalásáig, másfelől a törökvilág romantikáját minél teljesebben kiaknázni (betelt jóslat, megtérő renegát, elrabolt magyar gyermekek szökése, cselszövény és árulás stb.). Abdi, Tüzes Gábor és Petneházy itt is sűrűn szerepelnek, de új lelemény benne, hogy a várfalakra nem Petneházy lép fel először, hanem persze a regény ifjú hőse, Edömér, elnyerve ezzel «Buda hőse» büszke címét. A nevelő értékű kedves olvasmány hatásosan jellemzi a hódoltságkorabeli zavaros viszonyokat.

* * *

Az idei 250. évforduló is meghozta a maga tudományos és szépirodalmi termését. Az előbbiből említendő *Meszlényi Antal* «Buda felszabadítása, 1686» c. rövid történelmi összefoglalás, valamint a «Törökhódoltság-korabeli okmányok a M. Kir. Hadilevéltárban» c. adalékgyűjtemény. E kiadvány három becses dolgozatot tartalmaz. Az első a Lotharingiai Károly főhadiszállásán vezetett egykorú napló magyar vonatkozásait ismerteti; a második különösen érdekes értekezés a törökhódoltság korabeli kémszolgálatról szól, míg a harmadik a Hadilevéltárban található egykorú térképek és látképek adatait tárja föl.

A szépirodalmat *vitéz Somogyváry Gyula* regénye (*A Rajna ködbevész*) és *Szentgyörgyi Sándor* ifjúsági elbeszélése (*Vihar Buda fölött*) képviseli.

Somogyváry regényét már részletesen ismertette a Napkelet. Szentgyörgyi Sándor ifjúsági regénye inkább csak külső kapcsolatot tart a történelmi tényekkel. Tárgya egy budavári magyar és török gyermek barátsága tűzön, vizen, sőt a véres ostromon keresztül is. A török-magyar együttélés rajza, titkos üzenetváltások, a földalatti alagutak rejtelméi, változatos kalandok s az előadásban megnyilvánuló kedves naivság bizonyára megszerzik a serdülő ifjúság érdeklődését e nekik írt könyv iránt.

Alkalmi színmű az idei jubileumon csupán műkedvelői színpadra készült. A Pázmány Péter Irodalmi Társaság hirdetett pályázatot oly férfiszerelőkre írt műkedvelő színdarabra, melynek Budavár visszavétele a tárgya vagy háttere. A beérkezett pályaművek közül *Tóth Nándor*: «*Keresztel a félhold ellen*» c. színdarabja lett a nyertes, melyet a Társaság rövid időn belül meg is jelentet.

Mint látható, a Budavár visszavételét tárgyaló irodalmi feldolgozások az idők folyamán, főleg a nagyobb kerekszámú évfordulókon, bizonyos állandó medret ástak maguknak. Alapformájukat inkább csak árnyalatilag alakítja s színezi az egyéni lelemény. Az idei jubiláris termés megfelelő mérlegeléséhez a folyóiratokban — elsősorban éppen a Napkeletben — megjelent közlemények is szorosan hozzátartoznak. Ismertetésükre nem térhetünk ki, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a vonatkozó esemény valóban mai szemléletét leghívebben éppen e folyóirat-közlemények tükrözik. Az eseményt követő első száz esztendő magyarságának gyanakvó tartózkodása és a második száz év romantikus rajongása után az idei évforduló tárgyilagos értékelésre törekedett. Egyben lehetetlen volt ki nem hangsúlyoznia, hogy az idei ünnep nemcsak hagyományos áldozat, hanem mélységes emlékeztető is. Szimbolikus példája az egyesült erőnek, amely az ország fővárosát, európai kultúráját visszaszerezte, s ami mindennél fontosabb, másfélszázados rabság, szenvedés, szétszakítottság után visszaadta hitét az életre.